

VEZE MEĐU NAMA

Društveni kapital u Bosni i Hercegovini

Sažetak

Izveštaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu 2009.

VEZE MEĐU NAMA

Društveni kapital u Bosni i Hercegovini

UNDP je globalna mreža za razvoj Ujedinjenih Nacija, koja zagovara promjene i povezivanje zemalja kroz znanje, iskustvo i resurse u cilju pomaganja ljudima da izgrade bolji život. UNDP je zastupljen u 166 zemalja i zajedno sa njima radi na njihovim vlastitim odgovorima na globalne i nacionalne razvojne izazove. Razvijajući lokalne kapacitete oni se oslanjaju na ljude iz UNDP-ja i na našu široku mrežu partnera.

Stajališta iznesena u ovom izvještaju su stajališta autora i ne odražavaju nužno stajališta UNDP-a.

Copyright © 2009

Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u Bosni i Hercegovini, Maršala Tita 48, 71000, Sarajevo.

Supervizor: Armin Sirčo

Voditelj tima autora i glavni autor: Nicola Nixon

Glavni konsultant: Anthony Heath

Autor poglavlja: Stephanie Roels

Saradnici: (abecednim redom): Lucia Desigis, Miroslav Divčić, Hans Fridberg, Marija Ignjatović, Karla Koutkova

Stručna recenzija: Alma Dedić, Marina Dimova, Amie Gaye, Maja Marjanović, Christine McNab, Paola Pagliani, Mirela Ibrahimagić, Marija Ignjatović, Susanne Milcher, Sara Nikolić, Renata Radeka, Arlett Stojanović

Štampa: Arch Design doo

ISBN: 978-92-95042-98-8

Sadržaj publikacije

Predgovor Zahvala Sadržaj Skraćenice

Prvo poglavlje

Uvod i kontekst

Razvojni kontekst
Šta je društveni kapital?
Čemu istraživanje društvenog kapitala za BiH?
Istraživanje društvenog kapitala za razvoj politika utemeljenih na činjenicama
Cilj izvještaja
Osnovni rezultati

Drugo poglavlje

Društveni kapital, humani razvoj i socijalna inkluzija

Vrijednost društvenih veza
Makro, mezo i mikro društvene veze
Vrste društvenih veza
Društveni kapital iz perspektive humanog razvoja
Ranija istraživanja o društvenom kapitalu
Pristup

Treće poglavlje

Društvene veze u Bosni i Hercegovini

Društvene mreže: veze s porodicom, komšijama i širom zajednicom
Generalizirano i partikularizirano povjerenje
Generalizirano i partikularizirano povjerenje - trendovi kroz vrijeme
Zaključci

Četvrto poglavlje

Ugroženost i nedostatak društvenih veza

Uvod
Utjecaj nedostatka društvenih veza na materijalnu deprivaciju
Iskustvo s nedostatkom društvenih veza: rezultati istraživanja u fokus grupama
Zaključci

Peto poglavlje

Inkluzivni društveni kapital: članstvo i rad u udruženjima u BiH

Treći sektor: civilno društvo i nevladine organizacije
Volonterstvo
Političko sudjelovanje
Zaključci

Šesto poglavlje

Isključujući društveni kapital: štela i lične veze

Predodžbe o *šteli*
Štela i pristup uslugama
Štela, mito, korupcija i isključenost
Zaključci

Sedmo poglavlje

Zaključci i preporuke

Preporuke
1. Jačanje članstva i rada u udruženjima
2. Rad na rješavanju problema društvene isključenosti
Zaključci

Studije slučaja o inkluzivnom društvenom kapitalu

Aneksi

1. Metodologija istraživanja
2. Indeksi humanog razvoja za BiH za 2008./9.
3. Logistička regresija i dodatne tabele
4. Upitnik

Literatura

Sažetak izvještaja

UVOD

Uprkos napretku postignutom od sukoba u Bosni i Hercegovini (BiH) od 1992. do 1995. godine društveno tkivo zemlje je slabo. Nedavna su istraživanja utvrdila nizak nivo društvene solidarnosti i društvenog povjerenja.¹ Skromna unapređenja na planu ekonomske stabilnosti i rasta opovrgava društvena fragmentiranost dok je moguće da su se tačke rascjepa, od rata još i produbile.

Nacionalni izvještaj o humanom razvoju (NHDR) za 2009. godinu **društveno povjerenje** postavlja u širi konceptualni okvir **društvenog kapitala** s ciljem istraživanja različitih dimenzija **društvenih veza** te dubljeg istraživanja **niskog nivoa povjerenja**. Cilj je unaprijediti naše razumijevanje veza među članovima društva u BiH – *neformalnih* porodičnih i veza s neposrednim lokalnim susjedstvom te *formalnih* udruženja, klubova i organizacija. Razlikujemo mreže koje podstiču socijalnu inkluziju i one koje omogućavaju diskriminaciju, marginalizaciju i isključenost. Pored dokaza o društvenom kapitalu, prezentiramo i preporuke za socijalnu inkluziju i humani razvoj.

KRATAK UVOD I KONTEKST

Razvojnim horizontom u BiH u 2009. godini dominira proces pristupanja Europskoj uniji (EU). Zemlja je zvanično „potencijalni kandidat“ za članstvo, a značajna većina stanovništva budućnost vidi u okvirima EU.² Reforme koje su pak potrebne su sveobuhvatne i predstavljaju ogroman izazov. Posljednjih godina vidljivo je više konkretnih znakova posvećenosti reformama: krajem 2006. godine je s NATO-om potpi-

san sporazum Partnerstvo za mir, a u junu 2008. godine je potpisan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SPP) s Evropskom komisijom.

Reforme se međutim sporo materijaliziraju. Ustavna reforma i dalje je osjetljivo pitanje, premda je trenutna ustavna struktura, sadržana u Dejtonskom sporazumu izuzetno rascjepkana, složena, nespretna i skupa. Takva struktura ne može osigurati osnove za efikasno donošenje odluka ili reforme koje bi omogućile brži napredak ka EU. Trenutna situacija protiv je izgradnje raznolikog i kohezivnog društva jednako kao i protiv političkog, institucionalnog i društvenog povjerenja.

Ekonomija BiH je proteklih godina doživljavala stabilan makroekonomski rast. Od 2000. godine BDP je rastao stabilno, u prosjeku oko 6% godišnje, uglavnom zbog trgovinske integracije sa EU. Slabljenjem ekonomskih indikatora se međutim počinje osjećati međunarodna finansijska kriza: uvoz i izvoz su dramatično porasli, a cijene roba u EU i regiji, kao i potražnja za istima je opala. Stopa rasta od 5,5% u 2008. je niža od one u 2007,³ dok se očekuje da će ovogodišnji BDP odražavati negativan trend u platnom bilansu.

Premda su zvanične stope nezaposlenosti visoke, posljednjih je godina na tom planu vidljiv trend poboljšanja. Trenutna stopa od 23,4% (21,4% za muškarce i 26,8% za žene)⁴ je pala sa 29,0% u 2007. (26,7% za muškarce i 32,9% za žene) npr.⁵ Stopa nezaposlenosti među mladima je nažalost skoro dva puta viša (51,9%)⁶.

Uprkos ekonomskim poboljšanjima, siromaštvo je i dalje široko rasprostranjeno. Jedno od pet domaćin-

Tabela 1 Projicirani makroekonomski indikatori za Bosnu i Hercegovinu⁷

	2007.	2008.(proc.)	2009.(proj.)
Stvarna stopa rasta BDP-a	6,8	5,5	-3,0
Bilans tekućeg računa (u % BDP-a)	-12,7	-14,7	-9,6

stava (18,4%) živi ispod relativne granice općeg siromaštva,⁸ pri čemu su stope za 2007. godinu više za ona domaćinstva u kojima je glava domaćinstva penzioner (19,5%), nezaposlena ili osoba koja traži posao (23,4%), „domaćica“ (25,5%) ili osoba s invaliditetom (44,4%).⁹

Socijalna isključenost je šira od siromaštva i obilježena je fokusom na druge barijere do punog sudjelovanja. U 2007. godini je više od 50% ljudi u BiH suočavalo s barem jednim od oblika socijalne isključenosti, 21% nalazilo se u stanju krajnje, a 47% u riziku od dugotrajne isključenosti. Posebno ugrožene su grupe poput manjinskih povratnika, Roma, starijih osoba, mladih, djece i osoba s invaliditetom, pri čemu rodni faktor još više pogoršava isključenost. Ove grupe imaju i daleko više teškoća u smislu pristupa javnim uslugama i sudjelovanja u političkom životu.¹⁰

ŠTA JE DRUŠTVENI KAPITAL?

Pojam društvenog kapitala proizlazi iz pretpostavke **da su odnosi važni:** da društvene mreže u kojima ljudi sudjeluju i njihovi svakodnevni međusobni odnosi imaju vrijednost. Ove mreže imaju svoju vrijednost u dva smisla: osiguravaju osnovu kroz koju ljudi mogu slijediti svoje pojedinačne ciljeve, a istovremeno su „lijepak“ koji omogućava veću društvenu koheziju.¹¹ One promiču povjerenje unutar društvene okruženja te samog društvenog okruženja, omogućuju tokove informacija te uspostavu normi i ponašanja kojima se unapređuju društvene, ekonomske i političke interakcije.¹² Društvene mreže dolaze u tri nivoa: mikro nivo koji se sastoji od porodice i prijatelja, mezo nivo koji predstavlja susjedstvo, radno mjesto i lokalna zajednice te makro nivo – na nivou zemalja.¹³

Društveni kapital se stoga može promatrati kao: Socioekonomska dobrobit - kako za pojedinca tako i za zajednice, koja rezultira iz svakodnevnog – uobičajenog funkcioniranja društvenih mreža.

Društvene veze takve efekte ostvaruju kroz:

- Norme reciprociteta i očekivanja da će dobrota, uslužnost ili usluge biti uzvraćeni,
- Pouzdanje u društveno okruženje, uz garancije da se inicijative ili rizici mogu preduzimati na osnovu pretpostavke da će drugi reagirati na očekivani način,
- Tokove informacija o raspoloživim opcijama unutar ili između društvenih mreža čime se uvećava znanje o mogućnostima izbora i proširuju pojedinačni horizonti.

Povećanje društvenog kapitala može osigurati dobrobit kako za društvo, tako i za pojedinca.

Društvena dobrobit/dobrobit za zajednicu:

- unaprijeđene demokratske strukture i prakse,
- snažnije i raznovrsnije civilno društvo,
- unaprijeđen ekonomski razvoj kroz kvalitetniju saradnju i rezultirajuće smanjenje transakcijskih troškova,
- veći nivo inovacija kroz bolje tokove informacija,
- veći ljudski kapital i kvalitetnije ljudske resurse,
- veću društvenu koheziju i
- smanjenje nivoa predrasuda i diskriminacije.

Dobrobit za pojedinca:

- veći izbor i više mogućnosti,
- viši nivo povjerenja i pouzdanja,
- viši nivo društvenog, političkog, ekonomskog i kulturnog sudjelovanja i/ili osnaživanja.

Postoji više tipoloških podjela društvenog kapitala. Najčešća je ona prema vrsti odnosa. Kada se društvene mreže sastoje od rodbine, bliskih veza s prijateljima i komšijama ili pak s ljudima iz sličnih vjerskih ili etničkih skupina, takve veze smatraju se **povezujućim društvenim kapitalom**. Ove veze su obično homogene. Mreže koje povezuju međusobno različite ljude kroz slabije veze (poznanstva, ne baš bliska prijateljstva ili posao) uključuju **premošćujući društveni kapital**. Mreže vertikalnih veza koje povezuju ljude različitog društvenog položaja podrazumijevaju **spajajući društveni kapital**. Svaka od ovih vrsta društvenih veza osigurava različite rezultate od kojih su neki negativni, a neki pak pozitivni.

Društveni se kapital može poimati i u smislu rezultata koje polučuje. Društvene veze koje okupljaju ljude sa svih različitih životnih puteva u široku mrežu odnosa umjesto u društveno rascjepkane ili podijeljene veze. Isključujuće veze mogu imati negativne efekte. Umjesto društvene solidarnosti mogu rezultirati nepotizmom i korupcijom. Ako želimo tumačiti društveni kapital u svjetlu humanog razvoja i društvene uključenosti, moramo identificirati vrstu djelovanja koju data mreža omogućava Društveni kapital u tom smislu može biti **inkluzivan** ili **isključujući**.

- **Inkluzivni društveni kapital** stvara se u otvorenim društvenim mrežama koje bez ograničenja stimuliraju nova članstva. Raznolikost koja rezultira iz takvih mreža treba se razmatrati u odnosu na spol, rasu i etničku pripadnost, klasu, dob, itd.
- **Ekskluzivni (isključujući) društveni kapital** stvara se u zatvorenim mrežama, gdje „pristup mreži zahtijeva skupe aktivnosti od strane osoba koje nisu članovi, ili je isključivo zasnovan na nestečnim društvenim obilježjima kao što su rasa, porodična pripadnost, društvena klasa, itd., što otežava ili onemogućuje prijem novih članova“.¹⁴

Njegovanje specifičnih vrsta društvenog kapitala može biti osnovom humanom razvoju koji naglašava

mogućnosti izbor i optimizira blagostanje. Takav društveni kapital može djelovati kao „omogućujući okvir“ kroz koji se ljudske sposobnosti mogu proširiti.

Uzimajući u obzir nizak stepen društvenog povjerenja, rascjepkanost društvene sfere i visok nivo društvene isključenosti u BiH, analiza društvenog kapitala može doprinijeti:

- njegovanju multietničkih i raznolikih zajednica,
- razumijevanju nedostatka društvenih veza i
- stvaranju dinamičnijeg civilnog društva.

Kvalitetno, temeljito razumijevanje društvenih veza „vladama da razviju kvalitetnije razumijevanje dinamike društvenog sudjelovanja ili uvjeta pod kojima se takvo sudjelovanje može javiti“.¹⁵ Socijalna se politika može fokusirati na njegovanje cjelovitijeg sudjelovanja.¹⁶

NAPOMENA U VEZI S METODOLOGIJOM

Izveštaj se oslanja na istraživanje provedeno u novembru 2007. godine. Korištenjem upitnika su osigurane informacije o društvenim vezama, odnosima reciprociteta, društvenom povjerenju, društvenim tenzijama, članstvu u udruženjima i volonterstvu te političkom sudjelovanju. Svi podaci su raščlanjeni prema spolu. Većina podataka je, pored toga, bila raščlanjena prema dobi, nacionalnosti, obrazovanju, urbanim/ruralnim naseljima, nivou prihoda i entitetu.

Rezultati istraživanja su nadopunjeni diskusijama u fokus grupama sa isključenim grupama, (kao što su nezaposlene žene, izolirani stariji ljudi, interno rase-

ljene osobe i manjinski povratnici) te predstavnicima organizacija civilnog društva, kroz koje su ispitivane teškoće sa kojima se suočavaju.

DRUŠTVENE VEZE U BOSNI I HERCEGOVINI

● *BiH je društvo u kojem dominiraju snažne porodične veze*

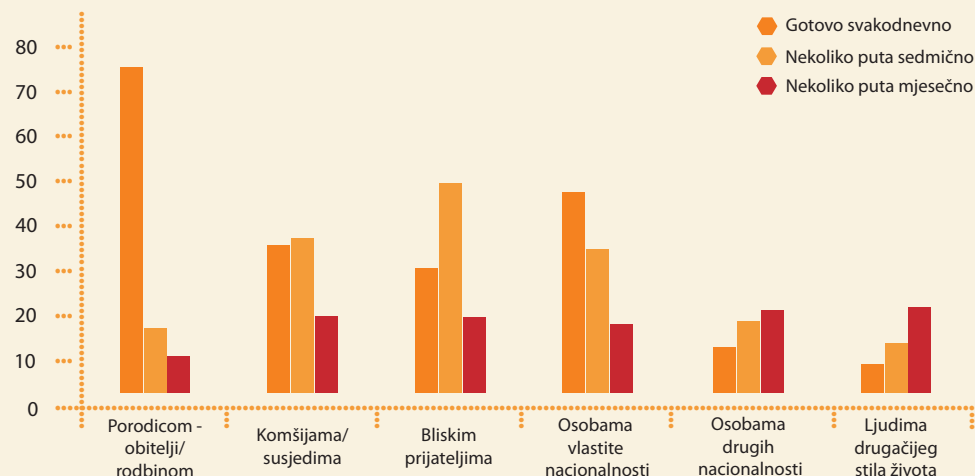
Postavljali smo pitanja o kontaktu sa porodicom i rodbinom, komšijama, bliskim prijateljima, ljudima iste i drugih nacionalnosti te ljudima koji vode drugačiji način života.

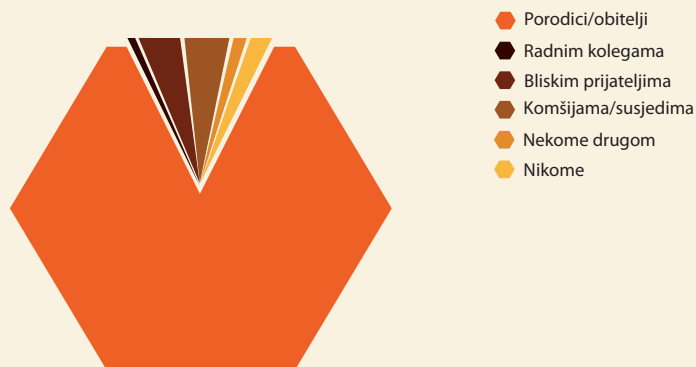
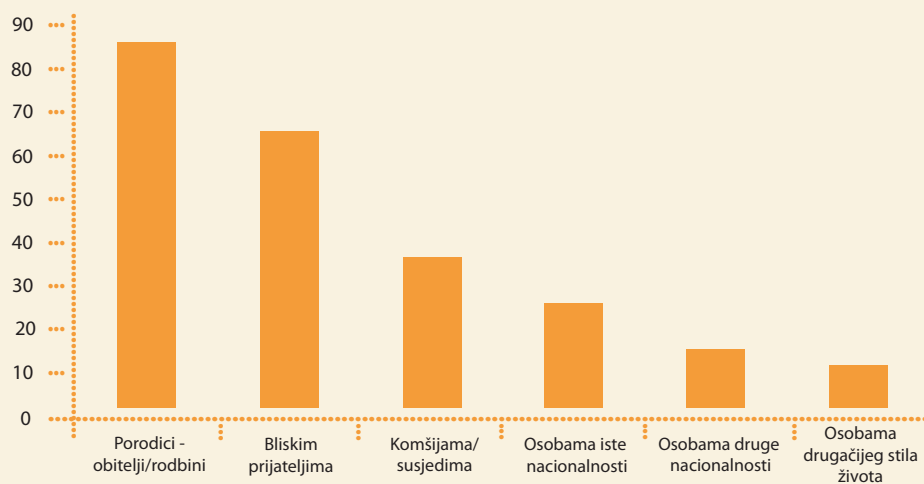
Ljudi su skloniji provoditi vrijeme i vjerovati svojoj neposrednoj društvenoj mreži koja se sastoji od porodice, bliskih prijatelja i poznanika. Tako je npr. svega 4,4% ispitanika izjavilo da rijetko ili nikada ne provode vrijeme sa svojom porodicom. U ovim trendovima gotovo da i nema razlike u odnosu na nacionalnost, dob, spol ili entitet. Ljudi su u vremenima potrebe također skloniji oslanjati se na porodicu.

● *Svega nekih 10% ljudi vjeruje da se većini ljudi može vjerovati.*

Standardno pitanje koje se odnosi na „generalizirano povjerenje“ koje se kroz mnogo godina postavljalo ljudima u mnogim različitim zemljama glasi: „generalno govoreći, biste li rekli da se većini ljudi može vjerovati ili pak, kad su u pitanju drugi ljudi, nikad nije dovoljno opreza?“ Rezultati za BiH su, u poređenju s drugim evropskim i zapadnim društvima, izuzetno niski.

Grafikon 1 Koliko često provodite vrijeme sa.....

Grafikon 2 Kome se obraćate kada ste bolesni ili vam je potrebna pomoć?**Grafikon 3** % onih koji vjeruju svima ili velikom dijelu osoba iz sljedećih grupa**Tabela 2** Predodžba postojanja tenzija među društvenim grupama

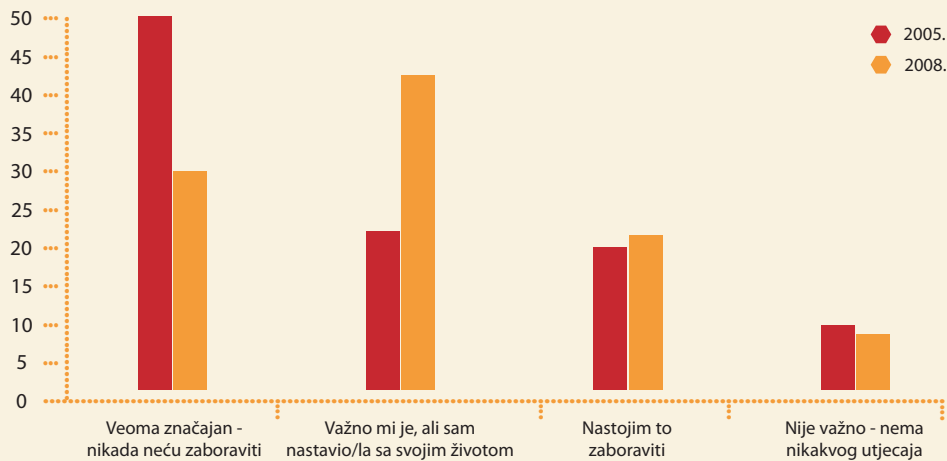
% onih koji percipiraju značajne ili blaže tenzije među...

Bogatim i siromašnim	Menadžmentom i radnicima	Različitim nacijama i etničkim skupinama	Starima i mladima	Ljudima iz urbanih i ruralnih grupa	Muškarcima i ženama
87,9	85,6	78,6	77,5	76,6	67,7

Ovo pitanje ne daje cjelovitu sliku. Kad ljudi odgovaraju na ovo pitanje, tada vjerovatno u mislima imaju ljude koje ne poznaju dobro. Kad se jasno razluči *kome se vjeruje*, onda imamo sliku koja je u većoj mjeri diferencirana.¹⁷

Kako pokazuje grafikon 3, 83% ispitanika vjeruje svim ili većini članova porodice, 61% vjeruje bliskim prijateljima, dakle daleko više od 10% kod generaliziranog povjerenja. Vrijednosti za partikularizirano povjerenje u komšije padaju i prilično su niske –

Grafikon 4 Značaj rata u svakodnevnom životu (poređenje 2005. u odnosu na 2008.) u % stanovništva

samo 21% za one iz iste etničke grupe. Stope povjerenja od 11% i 9%, za one iz drugih etničkih grupa i ljude sa drugačijim stilom življenja, tim redom, vrijednosti koje su vrlo slične onoj od 10%, za generalizirano povjerenje. Dakle postoji visok stepen povjerenja u porodicu i prijatelje, srednji nivo povjerenja u susjede, dok je malo povjerenje za one koji nisu porodica i susjedi.

- *Ljudi su skloniji da percipiraju izražene društvene tenzije između bogatih i siromašnih (88%) nego između menadžmenta i radnika (86%) ili ljudi različitih nacionalnosti (79%).*

Očito je da je BiH jednako podijeljena na osnovu bogatstva, klasne pripadnosti i pitanjima radnih odnosa koliko i etničkim podjelama.

- *Rat je ljudima manje važan nego prije tri godine.*

Rat je ljudima manje važan nego prije nekoliko godina. Došlo je do velikog zaokreta u odgovorima od „veoma je važan, nikada neću zaboraviti“ ka „važan je, ali sam nastavio sa svojim životom“. Čini se da se to pak odnosi na sve dijelove društva, bez obzira na entitet ili spol. Takvo što ohrabruje i sugerira da je pravo vrijeme za inicijative kojima bi se nanovo izgradili društveno povjerenje i kapital.

Opće karakteristike društvenog kapitala u BiH sugeriraju da je to društvo izgrađeno na snažnim ali prvenstveno porodičnim ili lokalnim vezama. Premošćućeg ili spajajućeg društvenog kapitala je malo, te tkivo društva koje nastaje iz takvog stanja karakterizira fragmentiranost i rascjepkanost namjesto kohezije i solidarnosti. Takvoj mreži snažnih lokaliziranih veza nedostaje kompenzacijski, integrirajući obra-

zac slabijih ali širih veza koje bi povezivale pripadnike različitih zajednica, nacionalnosti i društvenih klasa. Koliko god ovakva slika izgledala pesimistično, snažne veze imaju i svojih prednosti, posebno u teškim vremenima. U BiH je jako malo ljudi koji nemaju takvih veza, ali se oni koji ih nemaju suočavaju s posebnim teškoćama. Dodatni nedostatak društva kojeg karakteriziraju snažne lokalne veze jeste njihov potencijal u smislu podsticanja socijalne isključenosti, nepotizma, klijentelizma i kronizma.

UGROŽENOST I NEDOSTATAK DRUŠTVENIH VEZA

Šta se dešava kada ljudima nisu dostupne snažne porodične i neposredne veze? Ko su ljudi koji nemaju nikoga u koga se mogu pouzdati u teškim vremenima? Kakve su posljedice „nedostatka društvenih veza“? Redovno viđanje s porodicom, prijateljima i drugima ne znači nužno i da se na njih možete pouzdati u teškim vremenima. Stoga smo istraživali koje društvene mreže istovremeno predstavljaju i mreže podrške.

Biti „**društveno neumrežena osoba**“ znači ne biti u mogućnosti oslanjati se na vlastite društvene veze i mreže u vremenima kada vam je potrebna pomoć. Nedostatak društvenih veza može se posmatrati „i kao odsustvo i kao nedovoljna snaga društvenih veza“ ali i kao „poteškoće u pristupanju mogućnostima ili resursima putem ovih veza“.18 Nedostatak društvenih veza može predstavljati faktor rizika za siromaštvo, nezaposlenost i loše zdravlje. Trebalo bi ga smatrati jednom od odrednica siromaštva i društvene isključenosti.

- Oko 12% stanovništva BiH može se smatrati društveno neumreženim osobama.

Interno raseljene osobe, manjinski povratnici, starije osobe, žene koje žive u ruralnim područjima te osobe s nižim stepenom obrazovanja su neke od grupa čiji pripadnici imaju najveće izgleda da budu društveno neumrežene. Njihovu su društvenu neumreženost istaknule naše diskusije u fokus grupama kao i vezu društvene neumreženosti i niskog stepena povjerenja, slabih društvenih veza i niskog stepena reciprociteta. Sudionici su prikazali značajnu društvenu izoliranost, kazujući kako se osjećaju zaboravljenima od društva.

Ja prvo, ne pijem kafu, nit s kim sjedam, nit idem kome u komšiluk, nit mi ko dolazi. (muškarac, stanovnik kolektivnog centra, ratni vojni invalid, zaposlen, živi sam)

A šta ja znam, ne znam (ako se razbolim) ko bi mi naiš'o. Bilo je i po 10 dana da ljudi leže u krevetu [prije nego je neko nešto primijetio]. (muškarac, stanovnik kolektivnog centra, penzioner, živi sam)

Njihove priče odaju jak osjećaj udaljenosti, otuđenosti, depresije i socijalne deprivacije. Oni se suočavaju sa socijalnom isključenošću po više osnova, uključujući i kroz nedostatak društvenih veza, te je njihov humani razvoj ozbiljno narušen.

- Najveće izgleda da budu društveno neumrežene imaju starije osobe.

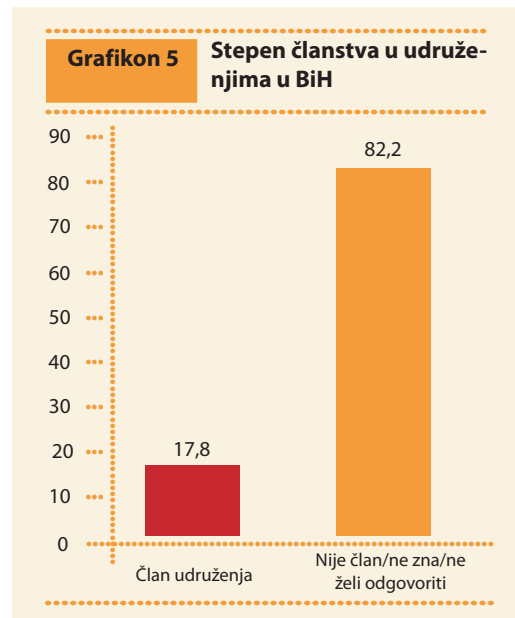
Nedostatak društvenih veza u BiH pokazuje visoku korelaciju s dobi, pri čemu je gotovo polovina društveno neumreženih osoba starija od 60 godina. Stoga nije iznenađujuće, uzimajući u obzir njihovu dob, da su društveno neumrežene osobe slabijega zdravstvenog stanja te da, u poređenju s općom populacijom, bivaju dva puta više pogođene hroničnim bolestima.

INKLUZIVNI DRUŠTVENI KAPITAL: ŽIVOT I RAD U UDRUŽENJIMA U BIH

Formalne mreže – organizacije i udruženja koja čine civilno društvo – su ključ za stvaranje dinamičnog članstva i djelovanja u udruženjima potrebnog kako bi se stvarao inkluzivniji društveni kapital, posebno tamo gdje se kroz ista mogu izgrađivati otvorene društvene mreže koje podstiču pristupanje novih članova bez ograničenja. Izveštaj razmatra stanje civilnog društva u BiH i potencijale za razvijanje inkluzivnije društvene sfere, na osnovu indikatora poput političkog osnaživanja i sudjelovanje. Rezultati sugeriraju da je u ovoj oblasti potrebno uložiti značajne napore.

- Manje od 20% ispitanika su članovi (aktivni ili pasivni) klubova, organizacija ili asocijacija.

Precizna usporediva mjerenja iz drugih zemalja su rijetka, ali kako bismo istaknuli o kako niskom se stepenu ovdje radi, navodimo da je nekih 80% Norvežana i 90% Šveđana izjavilo da su članovi nekog udruženja.¹⁹

Niska stopa članstva u udruženjima predstavlja prvi pokazatelj ograničenog građanskog sudjelovanja. Svega 10,5% ispitanika iz uzorka je navelo da su aktivni članovi kluba ili udruženja, pri čemu ih je najveći broj članova političkih stranaka te sportskih i hobi grupa. Interesne skupine, sindikati, lobističke mreže te vjerske organizacije privlače daleko manje članova. Stope članstva razlikuju se prema spolu, dobi i etničkoj pripadnosti.

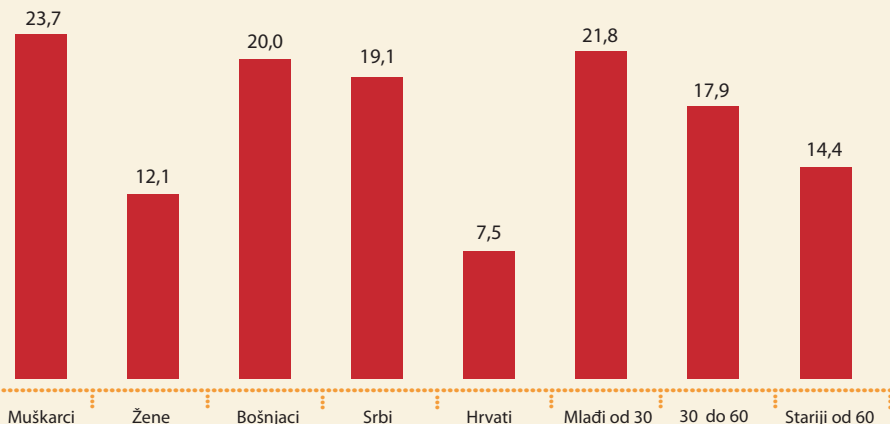
Veći broj mladih koji su članovima udruženja djeluje obećavajuće u smislu budućnosti i može odražavati pozitivan trend u smislu daljeg uključivanja većeg broja ljudi. Vidljiv je disparitet prema spolu, ali su za utvrđivanje tačnih razloga ovog dispariteta potrebna dodatna istraživanja. Takvo stanje možda proizlazi i toga što se postojeća udruženja u većoj mjeri bave muškarcima ili pak da muškarcima imaju više slobodnog vremena.

Kako to pokazuje grafikon 7, vidljiva je značajna korelacija između obrazovanja i članstva u udruženjima.

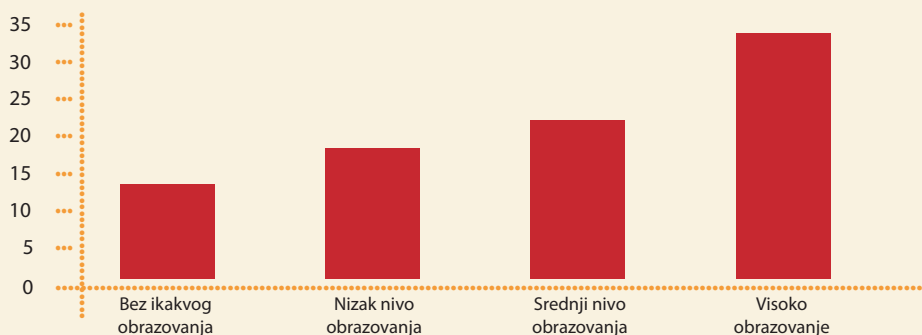
- Udruženja proizvode inkluzivniji društveni kapital.

Članovi udruženja imaju više prijatelja, znaju više ljudi u lokalnom okruženju, provode više vremena s različitim ljudima te imaju raznovrsnije mreže. Član-

Grafikon 6 Članstvo u udruženjima - vjerovatnoća po spolu, dobi i etničkoj pripadnosti

Grafikon 7 Članstvo u udruženjima i nivo obrazovanja

stvo u udruženjima pokazuje korelaciju s posjedovanjem premošćujućih i raznolikih društvenih veza. Zvanično članstvo u udruženjima²⁰ u vezi je s inkluzivnim društvenim kapitalom i moglo bi pomoći u prevazilaženju te bi se kroz njega mogli prevazići neki od značajnijih društvenih jazova u bh. društvu.

● Svega 4,5% ljudi je u proteklih godina volontiralo na bilo koji način.

● Svaka treća osoba redovito obavlja neplaćene poslove za nekoga izvan svog neposrednog društvenog kruga.

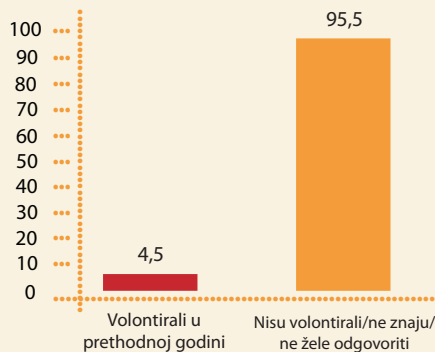
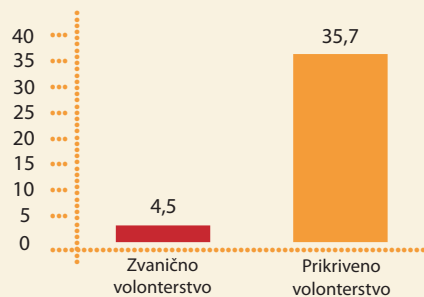
Volonterstvo je u BiH potrebno postaviti u kontekst. Kao koncept formalno „volonterstvo“ vezuje se sa predratnim pristupom od vrha ka nižim nivoima koji je primjenjivala socijalistička vlast. To je jedan od razloga koji ljude odbija od njega. Uzimajući u obzir povezanost volonterskog rada, altruizma i solidarnosti – pomaganja drugima izvan svoje neposredne

mreže, vrijedi spomenuti koliko je ispitanika u našem istraživanju koji redovno pomažu drugim osobama koje nisu članovi porodice, prijatelji ili komšije – čišćenjem, kuhanjem, čuvanjem djece, prijevozom, popunjavanje obrazaca, itd. Takav neplaćeni, recipročni rad po slobodnoj volji sugerira znatno viši nivo „skrivenog volonterstva“.

Ako se želi objediniti potencijalni korisni doprinos zvaničnog volonterstva potrebno je takve aktivnosti prepoznati i stimulirati.

Još jedan važan indikator inkluzivnog društvenog kapitala predstavlja političko sudjelovanje, posebno u vezi s osnaživanjem, humanim razvojem i društveno korisnom kolektivnom djelovanju.

● Veoma je malo ljudi koji kontaktiraju svoje izabrane predstavnike. Oni koji to čine u većoj mjeri kontaktiraju predstavnike lokalnih vlasti negoli državne ili entitetske predstavnike.

Grafikon 8 Stepen volonterskog djelovanja**Grafikon 9** Zvanično spram prikrivenog volonterstva

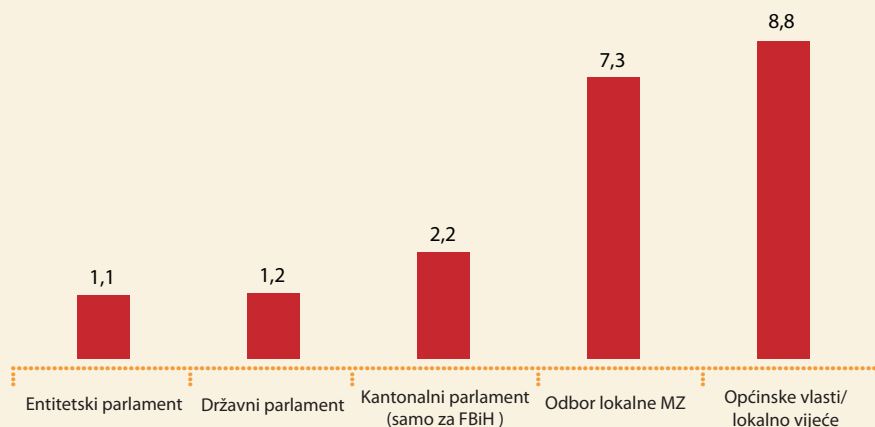
Oko 88,9% ispitanika iz uzorka je izjavilo da su registrirani za glasanje. To je značajan udio i ukazuje na interes za demokratske procese. Registracija glasača se čini gotovo jednako rasprostranjenom širom BiH te i u urbanim i u ruralnim područjima. Registracija birača je, ipak, prilično pasivno mjerilo sudjelovanja. Snažnije mjerilo bi bilo koliko često ljudi kontaktiraju predstavnike vlasti po pitanjima koja trebaju razriješiti. Ispitanike smo pitali jesu li kontaktirali ikoga u vlasti, na bilo kojem nivou, po bilo kojem pitanju tokom proteklih 12 mjeseci. Samo svaki osmi je to i učinio, pa i to gotovo isključivo na lokalnom nivou. To su pak u većoj mjeri radili muškarci negoli žene (17,9% spram 7,0%).

Teško je znati koliko kontakt sa zvaničnicima podstiče inkluzivni društveni kapital. To doista predstav-

lja spajajući društveni kapital, ali je li on i inkluzivan? Korištenje ličnih veza, posebno veza s osobama u vlasti za potrebe sticanja lične koristi je sveprisutno u bh. društvu. Kontaktiranje svojih predstavnika može odražavati osnaživanje, ali uzimajući u obzir spektar razloga zbog kojih ljudi koriste svoje političke veze ova pojava ne podstiče nužno jednakost.

„(BiH) isto nedostaje organizacija koje stvarno omogućavaju angažman, ... s kojim će ljudi imati osjećaj da je to nešto korisno i da mogu doprinijeti izgradnji društva i socijalne pravednosti...” (predstavnik organizacije civilnog društva, Sarajevo)

Naše istraživanje pokazuje da, premda postoji potencijal za izgradnju inkluzivnog društvenog kapitala, odgovarajuća područja pokazuju i značajne slabosti.

Grafikon 10 Broj osoba koje su kontaktirale predstavnike vlasti u zadnjih 12 mjeseci (u % od uzorka)

Civilno društvo i volonterizam i dalje zadržavaju obilježja iz prošlosti koje utječu i na način na koji ih se percipira i poima danas. Kvantitativni podaci pokazuju nizak stepen sudjelovanja, dok kvalitativni podaci sugeriraju visok stepen nepovjerenja, sumnje u njihov mogući doprinos u stvaranju zdrave, funkcionalne demokratije. Rezultati koji se odnose na političko sudjelovanje na sličan način nadopunjuju sliku pesimizma artikuliranu kroz diskusiju u fokus grupi. Ovi nalazi ukazuju na potrebu podizanja svijesti, nadilaženja uobičajenih predodžbi i podsticanja kako građanskog tako i političkog sudjelovanja.

ISKLUČUJUĆI DRUŠTVENI KAPITAL: ŠTELA I LIČNE VEZE

Neformalne društvene mreže i veze predstavljaju značajan resurs na koji se ljudi pozivaju u teškim ili vremenima potrebe. Kada one međutim prerastu u zatvorene, elitističke i isključive mreže, mogu se iskoristiti i na način kojim se stvaraju i umnožavaju nejednakosti. Kroz izvještaj istražujemo i ovu negativnu stranu i to kroz prizmu „štele“,²¹ kolokvijalnog lokalnog pojma kojim se opisuje oblik nepotizma odnosno klijentelizma. Istražujemo kako posjedovanje štele olakšava pristup uslugama, stvara značajne nejednakosti i doprinosi društvenoj isključenosti.

Lične veze se koriste za pristupanje uslugama ili institucijama na načine koji su u najvećem dijelu nezastuženi. Odnos štele između dvaju ljudi djeluje kao nepisani sporazum i uključuje obavezu koja može ali i ne mora biti finansijske prirode. Korištenje štele, koja često proizlazi iz neposrednih društvenih veza je široko rasprostranjeno kroz sve slojeve društva i prisutno u većini odnosa između ljudi i pružalaca usluga u BiH.

Naš je upitnik sadržavao i direktna i indirektna pitanja o šteli. Direktno je mjereno podrazumijevalo stepen u kojem ljudi vjeruju da je za pristup uslugama potrebna štela.

95% ispitanika ankete izjavilo je da je posjedovanje „štele“ uvijek ili ponekad od koristi u pristupu osnovnim socijalnim uslugama.

Skoro svi su izjavili da je posjedovanje štele korisno u stjecanju osnovnih usluga, uključujući pristup obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti. Većina ih se također slaže da štela pomaže i u dobijanju zvaničnih dokumenata i ispunjavanju formalnih procedura.

85,7% ljudi lične veze smatra jednim načinom da se dobije posao te većina ljudi koristi porodične veze u traženju posla.

Pored direktnih pitanja o šteli, naše istraživanje daje uvida i u nedostatak transparentnosti u sektoru zapošljavanja kroz ispitivanje metoda traženja posla. Više od trećine zaposlenih ispitanika naveli su da su posao našli putem ličnih veza.

Ukupno uzevši, sudionici u fokus grupama su imali nedvojbeno mišljenje o potrebi za štelom u svakodnevnom životu. Istaknuli su potrebu za korištenjem ili posjedovanjem štele za pristup gotovo svim uslugama. Također su iskazali zabrinutost u vezi s nedostatkom transparentnosti u brojnim javnim sektorima i potrebom za posjedovanjem ličnih društvenih veza za manevriranje unutar sistema.

Ne samo da štela proizvodi nejednakosti već i u značajnoj mjeri obesnažuje pojedince.

Grafikon 11 Koliko je štela korisna za dobijanje...?

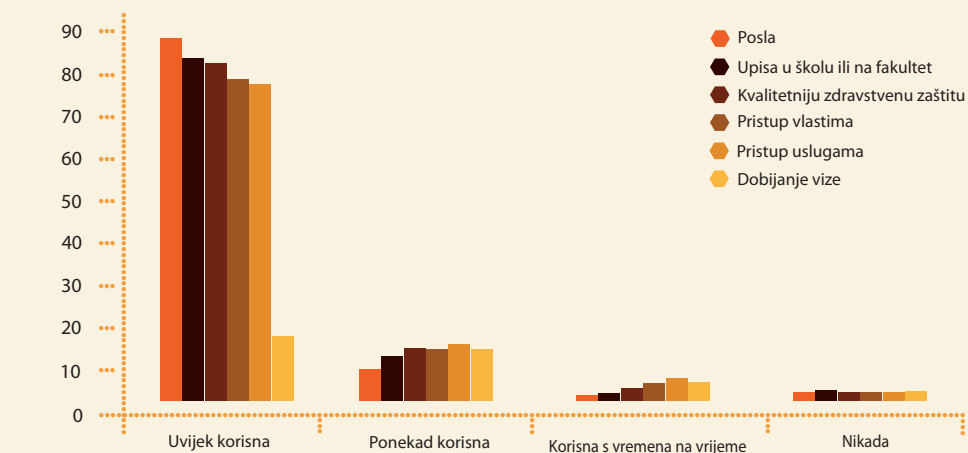

Tabela 3 Kako ste našli vaš sadašnji posao? (u%)

Uobičajene nezvanične metode	Uobičajene zvanične metode	
Raspitivanje kod porodice/rodbine, bliskih prijatelja, poznanika	Kontaktirali biroe za zapošljavanje	Ostale zvanične metode (traženje oglasa u novinama, volontiranje, itd.)
34,3	23,9	16,3

Uzimajući u obzir način na koji ljudi nalaze posao, čini se da vjerovanje u važnost *štele* djeluje demotivirajuće. To je značajan nalaz koji je potrebno dodatno ispitati i analizirati. Takva je pak situacija u zemlji u kojoj nezaposlenost predstavlja jedno od najurgentnijih pitanja u vezi s razvojem predstavlja zaista alarmirajuća.²²

Društvena dinamika koja se zasniva na *šteli* stvara i jača isključujuće društvene mreže od kojih koriste imaju njihovi članovi, na štetu drugih. Tamo gdje *štele* uključuju i neposredne finansijske isplate, iste isključuju one koji sebi ne mogu priuštiti ove „nackade“.

Važno je istaknuti da BiH ni po čemu u tom smislu nije jedinstvena. Siva područja između „networkinga“ i nepotizma/klijentelizma su prisutna u brojnim zemljama, a liniju na kojoj prestaju usluge i počinje korupcija nije uvijek jednostavno identificirati. Ono što je u BiH značajno su razmjere ove pojave, jer se čini da je tako sveprisutna u tako mnogo institucija. Tako je ono što tako zabrinjava stepen u kojem *štela* djeluje kao obeshrabrujući faktor, u kojem smanjuje kvalitetu usluga, u kojem blokira pristup uslugama i u kojem podstiče korupciju.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

NHDR za 2009. godinu nastoji dublje ispitati izuzetno nizak nivo društvenog povjerenja u BiH identificiran

Preporuke za jačanje članstva i rada u udruženjima uključuju:

Preporuke institucijama vlasti

- Ojačati koordinaciju s organizacijama civilnog društva
- Unaprijediti i razviti zakonske okvire iz domene dobrovoljnog rada - volontiranja

Preporuke općinskim vlastima

- Unaprijediti mehanizme za distribuciju sredstava organizacijama na lokalnom nivou koju uključuju primjenu jasnih, relevantnih i jednakih (uključujući i rodno osviještene) kriterije za prijave
- Omogućavanje organizacijama civilnog društva da javne objekte (poput sportskih objekata, centara za mlade, sala za sastanke, itd.) koriste besplatno ili po povoljnim cijenama

u ranijim istraživanjima. Generalno govoreći, veoma malo ljudi u BiH smatra da se većini ljudi može vjerovati. Pitanje o generaliziranom povjerenju navelo nas je da detaljnije istražimo ne samo kome to ljudi smatraju da mogu vjerovati u svakodnevnom životu – članovima porodice, rodbini, komšijama, bliskim prijateljima, pripadnicima iste nacionalnosti, itd. – nego i vrste društvenih veza kojima su povezani. Istraživali smo i osjećaj pripadnosti, broj i vrstu prijatelja koje imaju te sastav mreže njihovih poznanika kako bismo stekli kvalitetniji uvid u način na koji povjerenje funkcioniše u okviru mreže njihovih društvenih veza.

Dali smo detaljan opis glavnine društvenih veza – kroz kvantitativno istraživanje te društvenih veza onih izloženijih društvenoj isključenosti – kroz diskusije u fokus grupama. Naš cilj je bilo analizirati društveni kapital kroz objektivnog humanog razvoja, s naglaskom na razjašnjavanje načina na koji višestruki aspekti nepovoljnog položaja doprinose socijalnoj isključenosti.

Cjeloviti izvještaj sadrži preporuke u dva široka područja: *jačanje članstva i rada u udruženjima te rada na rješavanju pitanja socijalne isključenosti*. Cilj je izgraditi inkluzivan društveni kapital, smanjujući pri tome efekte isključujućeg društvenog kapitala. Preporuke su upućene državnim, entitetskim i kantonalnim vlastima, općinskim vlastima, organizacijama i predstavnicima medija.

Preporuke organizacijama civilnog društva

- Primjerom raditi kako bi se razbio negativan imidž organizacija civilnog društva u BiH
- Stvarati krovne organizacije koje mogu civilno društvo propagirati i zastupati u okviru različitih foruma
- Aktivno usmjeravati aktivnosti na okupljanju članstva u udruženjima na žene i/ili aktivnosti udruženja činiti prihvatljivijim ženama

Preporuke medijima

- Izvještavati o uspješnim inicijativama civilnog društva širom zemlje
- Podizati svijest o dobrobitima zvaničnog – organiziranog volontiranja

Preporuke koje smo dali za rad na rješavanju problema društvene isključenosti:

Preporuke vlastima

- Osigurati izradu visokokvalitetnih državnih i entitetskih politika i strategija socijalne i u njihovu izradu i implementaciju uključiti civilno društvo
- U osmišljavanju politika socijalne uključenosti u obzir uzeti i problem nedostatka društvenih veza
- Riješiti situaciju u kojoj se nalaze najugroženiji, posebno interno raseljene osobe u kolektivnim centrima
- Implementirati inkluzivnije i rodno osvještene obrazovne politike
- Poboljšati stepen prelaznosti iz osnovnih u srednje škole među učenicima i unapređivati stepen ostanka učenika u srednjim školama do završetka istih

Preporuke organizacijama civilnog društva

- Unaprijediti mehanizme za identifikovanje ugroženih grupa i grupa izloženih, odnosno u riziku od isključenosti
- Jačati pravično i jednako pružanje usluga, posebno onih socijalnih

Preporuke organizacijama civilnog društva

- Raditi s institucijama vlasti i lokalnim vlastima na poboljšavanju kvalitete usluga posebno usmjerenih na ugrožene grupe
- Koordinirati s drugim organizacijama koje rade u sličnim oblastima kako bi se unaprijedila saradnja i time i kvaliteta usluga koje se pružaju
- Poduzimati i podsticati primjenu mehanizama društvene odgovornosti posebno u odnosu na zdravstvene i usluge iz domene obrazovanja

Preporuke medijima

- Unapređivati znanje i razumijevanje procesa društvene isključenosti i prepreka s kojima se u BiH suočavaju isključene grupe
- Podizati svijest o problemima koje muče najugroženije u BiH
- Unapređivati vještine i znanja i ulaziti u dublje, istraživačko izvještavanje
- Unapređivati znanje i razumijevanje te podizati svijest javnosti o pojmu i značenju „sukoba interesa“

NHDR za 2009. godinu i njegove preporuke imaju za cilj osigurati osnovu za rješavanje nekih od najznačajnijih jazova u društvenom tkivu BiH u nadi da će se tako unaprijediti humani razvoj i osigurati veća socijalna inkluzija.

Za izgradnju veza između podijeljenih i homogenih društvenih mreža u BiH će trebati vremena, ali je takvo što od životne važnosti za budućnost zemlje i stabilno napredovanje na putu ka Evropskoj uniji.

NAPOMENE

¹ Razvojni program Ujedinjenih nacija i Oxford Research International. 2007. Glas tihe većine. UNDP, Sarajevo.

² Ibid.

³ Međunarodni monetarni fond. 2009. Bosnia and Herzegovina: Request for Stand-by Arrangement. Izveštaj Ureda MMF-a za BiH broj. 09/226, juli 2009. Od 10 avgusta 2009. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09226.pdf>>.

⁴ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku FBiH, Republički zavod za statistiku RS. 2008a. Anketa o radnoj snazi 2008. Sarajevo.

⁵ Ibid, str.12.

⁶ Ibid.

⁷ Međunarodni monetarni fond. Op. cit.

⁸ Relativna granica općeg siromaštva u BiH zvanične statističke institucije definišu kao ekvivalent potrošnje domaćinstva ispod standardnog praga koji je na godišnjem nivou postavljen na 60% prosječnog mjesečnog ekvivalenta potrošnje domaćinstava (standardna EU metodologija).

⁹ BHAS, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2007. Anketa o potrošnji domaćinstava 2007: Siromaštvo i uslovi života. Sarajevo. str.59.

¹⁰ Razvojni program Ujedinjenih nacija. 2007a. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2007. godinu: Socijalna uključenost. UNDP, Sarajevo.

¹¹ Field, J. 2003. Social Capital. Routledge, London, str.3.

¹² Ibid. str.24.

¹³ EC-DGESE, Opća uprava Evropske komisije za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. 2007. Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the European Union and Candidate Countries - 2007. Izveštaj o monitoringu koji je pripremio European Observatory on the Social Situation. Od 10. avgusta 2009, <http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_situation/2007_mon_rep_soc_cap.pdf>, str.8.

¹⁴ Allen, K. 2000. „Social Capital within the Urban Small-firm sector in Developing Countries: A Form of Modern Organization or a Reason for Economic Backwardness“. Predstavljeno na Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium, osma konferencija Međunarodnog udruženja za istraživanje zajedničkih dobara (International Association for the Study of Common Property). Bloomington, IN. Od 30. avgusta 2009. <<http://dlc.dlib.indiana.edu/archive/00001006/>>.

¹⁵ Canadian Policy Research Initiative. 2005. Social Capital as a Public Policy Tool: Project Report. Od 10. avgusta 2009. <http://www.policyresearch.gc.ca/doclib/SC_Synthesis_E.pdf>.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ispitanike smo pitali vjeruju li svim, većini ili nikome od ljudi u svakoj od navedenih grupa. Kombinirali smo dvije prve kategorije – sve i većinu.

¹⁸ Tonkiss, F. 2003. „Trust, Social Capital and Economy“, u Tonkiss et al. (ur.), Trust and Civil Society. Palgrave, Hampshire, str. 88.

¹⁹ Državni ured za statistiku Norveške. 2007. „Survey of level of living, Organisation activity: Many members, fewer active“. Od 31. avgusta 2009. <http://www.ssb.no/orgakt_en/>. Državni ured za statistiku Švedske, (Vogel, J. Amnå, E., Munck, I. and L. Häll). 2003. „Associational life in Sweden: General Welfare, Social Capital, Training in Democracy“. Štokholm.

²⁰ Očito je da sve vrste udruženja ne stvaraju i inkluzivniji društveni kapital. Neke od njih su jasno efektivnije i isključivije od drugih. Kvantitativno istraživanje međutim otkriva opći trend da su članovi udruženja uključeni u raznovrsnije društvene mreže.

²¹ Štela ni po čemu nije pojava koja se odnosi isključivo na BiH. Korištenje ličnih veza za ličnu korist je pojava rasprostranjena u brojnim zemljama i društvima.

²² Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku FBiH, Republički zavod za statistiku RS. 2008a. Anketa o radnoj snazi 2008. Sarajevo.

UNDP Bosna i Hercegovina

Maršala Tita 48
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel: +387 (33) 563 800, 801
Fax: +387(33) 552 330
www.undp.ba